

формулювання головного звинувачення у «державній зраді», яке тягне за собою початок процедури імпічменту, було змінено на положення: «нехтування своїми обов'язками, вочевидь несумісне з виконанням мандата».

На жаль, усі описані вище «заохочувальні» мотиви до вибору найбільш гідних посадовців, так і не потрапили в центр уваги політичних сил упродовж конституційної реформи, яка триває в нашій країні ось уже майже десять років. Зрозуміло, для впровадження згаданих конституційних новел необхідний суб'єкт стратегічної дії, тобто політичний авангард, здатний запропонувати суспільству легітимаційну модель на засадах національного інтересу й автентичних демократичних цінностей. Але чи може такий суб'єкт постати на ґрунті ціннісного хаосу посттоталітарного суспільства, за умов підваження інституційного статусу освіти, науки, парламенту, суду? Тим паче за умов панування де-факто архаїчної політичної культури, імітаційних процедур у легітимаційному процесі, про що говорив Олег Білий.

Підсумовуючи, слід зазначити, що природне, або прецедентне право, що за кельзенівською ліберальною традицією так званого правового позитивізму постає як форма архаїчної, по суті, доправової регламентації суспільного життя на основі етнорелігійної (а то й міфологічної) традиції, насправді нерозривно пов'язане з фундаментальними засадами людського буття, а тому будь-яка політична діяльність у принципі не може бути формалізована та регламентована суто за допомоги юридично кодифікованих законодавчих актів. Причому особливо важливо зазначити, що питома вага природноправових мотивацій у структурі політичного буття з необхідністю зростає за кризових ситуацій, коли кодифікація управлінських політичних рішень або не встигає за розвитком подій, або через граничну невизначеність ситуації взагалі стає проблематичною. А тому інституційне оформлення механізмів неформального лідерства в царині політики є вкрай нагальною проблемою навіть для економічно розвинених демократичних країн, у яких свого часу власне й виникла правова держава, без чого неможливо розв'язувати вкрай складні проблеми подолання загальноекономічної кризи, загострювані глобальними викликами сучасності.

Євген Головаха
Легітимація насильства:
погляд соціолога

Питання про філософські підстави легітимації насильства для мене як соціолога видається вкрай цікавим. Це справді не тільки соціологічна проблема, пов'язана з вивченням механізмів встановлення і підтримання соціального порядку. Вона має вельми серйозні фі-

лософські підстави, пов'язані з осмисленням перспективи становлення і подальшого розвитку людської цивілізації. З цього випливає, що ніякий суспільний договір неможливий без визнання людьми права на насильне примушування їх до виконання зобов'язань перед владою, покликаною підтримувати соціальний порядок. Очевидно й те, що люди ладні терпіти насильство з боку влади далеко не в усіх випадках. І передусім воно є нестерпним в тому разі, коли влада нелегітимна (позбавлена вагомих підстав для панування). За версією Макса Вебера, на яку посилається у своїй доповіді Олег Білий, такими підставами є традиція, харизма і раціональність.

Проте чи справді ця тріада така вже непорушна? Навіть якщо визнати всі її складові необхідними для легітимації (що, саме по собі, зовсім не очевидно), то, під будь-яким кутом зору, вони не є достатніми, хоча б тому що і освяченим традицією, і наділеним харизмою, і раціональним правителям нерідко випадало втрачати легітимність. Сумна доля багатьох спадкоємних монархів, харизматичних «улюбленців народу» і законно обраних «раціональних бюрократів» — яскраве тому свідчення. А що стосується необхідності, то можна наводити численні історичні й сучасні приклади панування правителів, що не мають жодного з перелічених Вебером атрибутів легітимності. Візьмімо хоча б останні президентські вибори в Україні, де переміг кандидат, найменше схожий на патримоніального князя, натхненного партійного вождя або ж раціонального бюрократа. І втім, його панування, що спирається на силові структури, залежну судову систему і корумповане чиновництво, не викликає масового протесту.

Підставою для прийняття панування в даному разі є тотальне розчарування в самому принципі вибору влади за класичними ознаками політичної легітимності: спочатку вибрали «традиційного правителя» як втілення наступності влади, потім — «раціонального бюрократа», що мав досвід управління гігантським підприємством, і, нарешті, «виволали» на Майдані «народного вождя». З кожним із них були пов'язані великі надії на старті правління, що змінилися ще більшими розчаруваннями на фініші. В результаті виникає феномен, який можна назвати «інфляцією легітимності», коли виборці готові підтримати претендента на владу, котрий є основним конкурентом попереднього невдахи, бо виходять із принципу «нехай гірше, аби інше». Легітимність нової влади ґрунтується на розчаруванні в попередній, і право на насильство вона набуває тією мірою, якою переслідує своїх попередників. Тут я хочу визначити свою позицію з питання про джерела ефективної політичної легітимації, яке у своїй доповіді порушив О. Білий.

За умов сучасної демократії (навіть такої незрілої, як вітчизняна) головним джерелом легітимації є громадська думка, фіксована в масових опитуваннях і висловлювана незалежними експертами, впливовими представниками інтелектуальної еліти та моральними авторитетами в засобах

масової інформації, а також в популярних художніх і публіцистичних творах. Можливість влади нехтувати громадською думкою обмежується безпосереднім зв'язком цієї думки з електоральними перевагами. А останніми можна нехтувати тільки там, де немає легальної політичної опозиції та демократичних виборів. Отже, легітимні межі насильства встановлює громадська думка; в цих межах і визнаватиметься право влади на організоване насильство.

Що ж до згаданої О. Білим думки П'єра Бурдьє про те, що громадської думки не існує, то до цього слід ставитися зважаючи на схильність видатного французького соціолога до епатажних висловів, що мають не стільки наукове, скільки публіцистичне значення. Так само успішно, спираючись на думку Бурдьє, можна було б відмовити в праві на існування соціальним класам. Громадська думка — це не вигадка зловмисних соціологів і журналістів, як її, до речі, розцінюють пострадянські політики, незадоволені результатами масових опитувань. Громадська думка — це констеляція поглядів, переконань та оцінок людей, формована у процесі їхнього повсякденного спілкування та взаємодії. Громадська думка завжди була і залишиться реальним механізмом політичної легітимації, навіть у в тому разі, якщо соціологи облишать публікувати результати її вивчення.

Повертаючись до питання про легітимацію організованого насильства, слід наголосити, що спочатку вона ґрунтується на категоричному неприйнятті спонтанних форм насильства відповідно до принципу, який в афористичній формі може бути сформульований так: «гірше за владу тільки безвладдя». Це означає, що наслідки організованого насильства сприймаються як менш тяжкі, ніж наслідки безвладдя з хаотичним і неприборканим насильством. У цьому випадку люди приймають організоване насильство просто тому, що альтернативою є «війна всіх проти всіх», що в ній переможцями, як правило, стають тільки садисти й насильники.

Крайнощі як хаотичного, так і зорганізованого насильства долаються при дотриманні владою *правила обмеженого насильства*, узasadненого на раціональному самообмеженні у виборі засобів підтримання соціального порядку. Раціональність цього правила з погляду збереження владних позицій далеко не очевидна. Принаймні, історичний досвід свідчить про те, що правителі, свідомо обмежуючи себе у виборі засобів примусу, більшою мірою ризикували втратити владу і вплив, ніж ті, хто вдався до тотального насильства або дотримувався правила вибіркового насильства застосовно до представників окремих соціальних груп, протиставляючи їх «здоровій частині суспільства». Проте той самий історичний досвід дає підстави стверджувати, що держави, котрі послідовно дотримуються ідеології обмеженого насильства, мають явні переваги в забезпеченні високого рівня життя громадян, їхнього добробуту та безпеки, ніж ті держави, де правителі стурбовані самозбереженням і культивують або тотальне, або вибіркоче насильство.

У чому я вбачаю перспективу обмеження насильства, які соціальні механізми могли б надалі сприяти звууженню його легітимних меж? Насамперед це послідовна *десакралізація* всіх соціальних феноменів, пов'язаних з насильством людини над людиною. Цивілізація й досі зостається побудованою на духовних підвалинах сакралізації ініціаторів, героїв і жертв кровопролитних конфліктів. Нова тенденція розуміння історії та сучасності, що відкриває дуже важливу й обнадійливу перспективу для людства, виявилася вже наприкінці ХХ сторіччя. Її розвиток дає змогу людству багато в чому відмовитися від сумного досвіду, пов'язаного з домінантою насильства в культурі, що приймалося не просто як дане і належне, але і як щось священне, як одна з системотвірних людських цінностей.

Це не означає, що впродовж усієї історії зовсім не було тих, хто б усвідомлював весь жах такого розуміння соціальних цінностей. Але, як правило, їхні голоси були поодинокими. І лише в нинішньому сторіччі пацифізм, який і дотепер залишається маргінальним явищем і до якого в його нинішньому вигляді більшість людей, багато в чому заслужено, ставляться з іронією, має шанс здобути статус масової ідеології, заторкнути глибинні основи емоційного світу людини, його уявлень про честь, гідність і патріотизм. Я цей процес назвав би пацифізацією історії. На історичній сцені зміняться персонажі: на другі ролі підуть великі та малі завойовники, і в новому світлі з'являться істинні творці цивілізації, які діяли в ім'я світу і припинення насильства, наполягаючи на тому, що тільки за часів мирного будівництва створювалося те, що називається людською, *власне людською* культурою.

У сучасній культурі без кривавої революції або діянь жорстокого реформатора не мислиться принципово новий соціальний порядок. І до сьогодні Французька революція, попри всі її звірства, багато в чому залишається культовою. Але в перспективі дедалі очевиднішим ставатиме те, що чимало країн проходять шлях цивілізації без крові, і в цьому сенсі скандинавський досвід набуває значно більшого історичного і соціального значення, ніж досвід соціального розвитку країн, що пережили криваві революції. Тенденція переосмислення історії стане фоном для десакралізації культових фігур, пов'язаних з війною і насильством. Так буде створено нову ціннісну основу розвитку людської цивілізації. Але для того, щоб нові цінності втілилися в соціальну практику, необхідна і нова культура щодо постійно утворюваних соціальних конфліктів. Ідеться про соціальну культуру майбутнього, яку я назвав би консенсусною культурою.

У людських спільнотах існують різні способи розв'язання соціальних конфліктів. У віддаленому історичному минулому домінувала конфронтаційна культура, коли шляхом відкритої конфронтації розв'язувалися будь-які соціальні конфлікти — територіальні, економічні, політичні, ідеологічні. З появою професійної дипломатії та міжнародного права настала

доба домінування компромісного способу розв'язання соціальних конфліктів. Але зараз вона себе вичерпує — з огляду на те, що компроміс зазвичай вигідний тільки сильнішій стороні конфлікту, котра й отримує від цього максимум користі на шкоду інтересам «слабких і малих».

Консенсусна культура має абсолютно іншу природу. Вона означає, що прийнятними є тільки такого роду рішення, такі напрямки розвитку, які не зазіхають на інтереси меншин. Сучасна політична демократія — це багато в чому продукт компромісної культури, оскільки політична більшість йде на певний компроміс тільки в тому разі, якщо меншість поступиться більшою частиною своїх інтересів. Тоді більшість готова поступитися меншою частиною — і тим меншою, чим сильнішою вона є.

У цьому сенсі консенсусна культура може змінити усталений в сучасному світі соціально-політичний порядок. Пошук консенсусних соціальних рішень набагато складніший, ніж конфронтаційний шлях, складніший, ніж компроміс, бо міру компромісу легко визначити за співвідношенням сил сторін конфлікту. А консенсусна культура вимагає недопущення того, щоби будь-якій зі сторін було завдано принципової шкоди. В цьому розумінні така культура є дуже складною й вимагає, звісно ж, не того рівня розвитку соціальних і політичних наук, який характерний для нашої епохи. Я гадаю, що XXI сторіччя має стати сторіччям розвитку соціальних і політичних наук, яким належить розробити технології ухвалення принципових консенсусних рішень.

Віктор Козловський

Чи можлива політична ідентичність поза культурними відмінностями?

Чи можливо сформувати політичну ідентичність у масштабі всього суспільства, за умов, що його культурна мапа складається з різних локальних світів, що мають свою «фізику» (предметний світ, хронотопи, культурні ландшафти), так само як і свою «метафізику» (власні смисли, символи, вірування, цінності, моральні звичаєвості тощо). За таких умов політична ідентичність є певною узгодженістю (консенсусом) тих правил, за якими суб'єкти політичного процесу (громадяни, суспільні групи, політичні сили, політики тощо) готові вести боротьбу за владу, її розподіл тощо. Ідеться, власне, про певні формальні правила та процедури, які учасники «політичного полілогу» визнають, погоджуючись дотримуватися їх, попри наявні ціннісні відмінності.

У наших підходах до з'ясування умов можливості «складання» формальних правил і норм політичної діяльності ми повинні пам'ятати та враховувати те, що політика є не найкращою сферою для виявлення